

Hákon Jensson

Fornleifaskráning fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs á Hálsi og Birningsstöðum – Kambsstaða í gamla Hálshreppi.

Búnaðarsamband Eyjafjarðar

Rannsóknarskýrslur 2024/5

**BÚNAÐARSAMBAND
EYJAFJARÐAR**

Forsíðumynd: Horft í átt að Hálsi eftir framkvæmdasvæði Raríks, myndin er tekin í norð-austur.

©Hákon Jensson
Búnaðarsamband Eyjafjarðar,
Akureyri 2024/5

EFNISYFIRLIT

INNGANGUR.....	1
TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.....	1
AÐFERÐIR.....	3
FORNLEIFASKRÁNING.....	3
SAMANTEKT.....	6
HEIMILDASKRÁ.....	7

1. Inngangur

Skýrsluhöfundur var beðinn að sjá um fornleifaskráningu fyrir Rarik vegna lagningar rafmagnsstrengs í jörðu. Framkvæmdasvæðið er á Hálsi og frá Birningsstöðum til Kambsstæða í gamla Hálshreppi í Þingeyjarsveit en áformað er að leggja strenginn haustið 2024.

Skráningin fór eftir uppmælingargögnum sem Rarik útvegaði. Ekki hafði farið fram nein fornleifaskráning áður á svæðinu en til var skýrsla þar sem búið var að taka saman allar skriflegar heimildir um menningarminjar í Hálshreppi.

Skráning og úrvinnsla var í höndum Hákonar Jenssonar fornleifafræðings hjá Búnaðarsambandi Eyjafjarðar. Vettvangsskráningin fór fram í lok september og byrjun október 2024.

Verkefnisnúmer Minjastofnunar Íslands: 3355.

2. Tilgangur fornleifaskráningar

Megin markmið fornleifaskráningar er að tryggja varðveislu menningararfsins ásamt því að gera bæði sveitarfélögum og Minjastofnun kleift að móta stefnu í minjavörslu.¹ Til þess að fyrirbyggja að minjar verði fyrir skemmdum við framkvæmdir þá voru sett lög ákvæði að skráning á menningarminjum eigi sér stað áður en gengið sé frá deiliskipulagi eða aðalskipulagi. Jafnframt að sá kostnaður sem hlýst af við skráninguna skuli leggjast á þann sem ber ábyrgð á skipulagsgerðinni í samræmi við skipulagslög.²

Í lögum um menningarminjar frá árinu 2012 í I. kafla, 3. grein er ítarleg upptalning á menningarminjum en samkvæmt þeim eru: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar.

Forngríp eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkómum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

¹ Heimasíða Minjastofnunnar.

² Heimasíða Minjastofnunnar.

- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.
- j. Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.”³

Varðandi verndun á fornleifum þá er því lýst nokkuð ítarlega í VI. Kafla, 21. grein að: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur

annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.”⁴

Þar sem fornleifar eru til staðar þá er ágætt að skoða svo VI. kafla, 22 grein í lögum um menningarminjar en þar er skýrt tekið fram að: „Fornleifum sem eru friðlýstar skal fylgja 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Hvers konar röskun, byggingarframkvæmdir eða aðrar framkvæmdir á friðhelguðu svæði umhverfis friðlýstar fornleifar eru óheimilar án leyfis Minjastofnunar Íslands. Friðhelgað svæði umhverfis aðrar fornleifar, sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar, skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið.”⁵

Þrátt fyrir að í fornleifaskráningunni finnst engar fornleifar þá er þó mikilvægt að hafa í huga VI. kafla, grein 24 í lögum um menningarminjar að: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megi úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.”⁶

Frá árinu 2013 hefur Minjastofnun verið með staðlaða skráningu fyrir fornleifar. Tilgangurinn með því var sá að samræma gögn og hafa ákveðna kröfu um lágmarksgæði skráningar. Þar af leiðandi ættu framkvæmdaaðilar og skráningaraðilar að hafa nokkuð góðar upplýsingar um kröfur Minjastofnunar til fornleifaskráningar til þess að hún geti tekið byggt sínar stjórnsýsluákvæðanir á.⁶

³ Heimasíða Alþingis.

⁴ Heimasíða Alþingis.

⁵ Heimasíða Alþingis.

⁶ Heimasíða Minjastofnunnar.

3. Aðferðir

Við skráningu fornleifa á staðnum var notast við skráningarstaðla Minjastofnunnar Íslands. Í undirbúningsvinnu og úrvinnslu var notast við ýmis konar heimildir og gögn, til dæmis loftmyndir frá Loftmyndum á map.is, örnefnaskrár, túnakort frá Þjóðskjalasafni Íslands ásamt niðurrhalsgögnum og loftmyndasjá Landmælinga Íslands. Einnig voru mjög gagnlegar upplýsingarnar í skýrslunni „Menningarminjar í Hálshreppi“⁷ þar sem búið var að taka saman ritaðar heimildir um svæðið. Til viðbótar þessum upplýsingum gáfu heimamenn góðar upplýsingar um svæðið og menningarminjar á því.

Þegar öll þessi gögn höfðu verið skoðuð var farið í vettvangskonun þar sem framkvæmdasvæðið var skoðað. Ef minjar fundust á vettvangi var framkvæmdasvæðið fært til þess að forðast þess að raska minjunum. Kortavinna var unnin í Microstation v8i forritinu með gervihnattamynd frá kortavefsjá Landmælinga Íslands.

Á jörðinni Hálsi var framkvæmdasvæðið að hluta til inn á svæði sem hafði þegar verið gerð fornleifaúttekt á áður og var því gert skil í skýrslunni „Fornleifaúttekt vegna fyrirhugaðs jarðstrengs í Reykjadal, Bárðardal og Fnjóskadal.“⁸ Var það svæði ekki skoðað með tilliti til heimilda aðeins athugað hvort einhverjar sýnilegar fornleifar væru í leiðinni.

4. Fornleifaskráning

Birningsstaðir:

Fornleifanúmer: 3355-01

Hnit: A555366.3 N580688.2 ISN93

Hlutverk: Torftökustaður

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Birningsstaða segir: „Neðan við túnið er lágur melur, sem heitir Svarðarmelur; þar var brot af kofa.“⁹ Búið er að afmarka Svarðmel í Örnefnasjá Landmælinga Íslands og er það um 300 m norð-austan fyrir neðan íbúðarhúsið á Birningsstöðum og er í túni og móum.¹⁰ Framkvæmdasvæði Raríks liggur í gegnum það, ummerki um efnistöku og kofann eru þó töluvert fyrir utan 15 m friðhelgismarkanna.

Kambsstæðir:

Fornleifanúmer: 3355-02

Hnit: A557476.3 N580165.9 ISN93

Hlutverk: Samgöngubót

Tegund: Heimild

Í örnefnaskrá Kambsstæða segir: „Krókmelurinn er neðan við Brekkurnar, þar sem afleggjarinn liggur heim, og þar sem melarnir skerast í sundur, heitir Akklauf. Þetta nafn hefur myndast, þegar hestvagnar komu til sögunnar, eða jafnvel fyrr, meðan það voru sleðar, er notaðir voru til dráttar.“¹¹ Svæðið er afmarkað í Örnefnasjá Landmælinga Íslands sunnan við

⁷ Guðrún, 2002, bls. 28-134.

⁸ Kristjana et al. ,bls 11-13.

⁹ Örnefnaskrá Birningsstaða, bls. 2.

¹⁰ Landmælingar Íslands – Örnefnasjá

¹¹ Örnefnaskrá Kambsstæða bls. 2.

Þjóðveginn vestan megin við heimreiðina.¹² Þar er nú vegarslóði inn á tún, enginn ummerki um eldri leið.

¹² Landmælingar Íslands – Örnefnasjá

--- Afmörkun í örnefnaþjá
● Heimildir um fornleifar
— Rafmagnsstrengur

Nafn Hálss, Birningsstaðir - Kambsstaðir	Dags. 08.10.2024 hj	Skýringar:	BÚGARÐUR RÁÐGJAFARÞJÓNUSTA NORÐAUSTURLANDI Óseyri 2, 603 Akureyri, s: 460 4477, netf: bugardur@bugardur.is
ÞINGEYJARSVEIT	Mælikv. 1:18000 í A3	Heimildir um fornleifar innan framkvæmdasvæðis Rariks í gamla Hálshreppi í Þingeyjarsveit.	
			Unnið eftir mynd nr. Myndkort, Ísland frá Landmælingar Íslands

5. Samantekt

Framkvæmdasvæði Raríks er í gamla Hálshreppi á jörðunum Hálsi, Birningsstöðum, Sigríðarstöðum og Kambsstöðum. Á þeim stöðum þar sem minjastaðir fundust við vettvangskönnun var framkvæmdasvæðið fært til. Því eru aðeins heimildir um tvo minjastaði í þessari skýrslu. Það er þó ágætt að hafa í huga að þrátt fyrir að ekki hafi fundist fleiri heimildir eða menningarminjar á framkvæmdasvæðinu þá er alltaf sá möguleiki fyrir hendi að minjar leynist undir yfirborðinu þegar framkvæmdir hefjast. Verður þá að tilkynna fundinn til Minjastofnunnar sem tekur ákvörðun um framhaldið.

Akureyri, 16 október 2024
Hákon Jensson

6. Heimildaskrá

Guðrún Alda Gísladóttir. Menningarminjar í Hálshreppi. Svæðisskráning. (2002). Fornleifastofnun Íslands. Reykjavík.

Heimasíða Alþingis. Lög um menningarminjar. Sótt af <http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>. Skoðað 16.02.2019.

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráning fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/>. Skoðað 16.02.2019

Heimasíða Minjastofnunnar. Skráningarstaðlar fornleifa. Minjastofnun Íslands. (2013). Sótt af <http://www.minjastofnun.is/minjar/skraning-fornleifa/skraningarstadlar/>. Skoðað 16.02.2019

Kristjana Vilhjálmsdóttir (ritstjóri) Höfundar efnis Gylfi Helgason, Kristborg Þórsdóttir og Kristjana Vilhjálmsdóttir. (2022). Fornleifaúttekt vegna fyrirhugaðs jarðstrengs í Reykjadal, Bárðardal og Fnjóskadal. Fornleifastofnun Íslands ses. Reykjavík.

Landmælingar Íslands – Örnefnasjá. Sótt af <https://ornefnasja.lmi.is/mapview/?application=ornefnasja>. Skoðað 09.10.2024

Heimildarmenn:

Hermann Róbert Herbertsson, 1945, Fjósatungu, Þingeyjarsveit.

Kári Arnór Kárasen, 1956, Sigríðarstöðum, Þingeyjarsveit.

Örnefnaskrár:

Birningsstaðir. Hálshreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Ari Gíslason og Ferdinand Jónsson. Örnefnastofnun.

Kambsstæðir. Hálshreppur. Suður-Þingeyjarsýsla. Samlesid J.H. Ari Gíslason og Þórhallur Hermannsson. Örnefnastofnun.